

KLASTERI KAO MODEL POVEZIVANJA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U FUNKCIJI OŽIVLJAVANJA PRIVREDE SRBIJE

Marko Laketa¹, Luka Laketa²

¹Vanredni profesor, doktor ekonomskih nauka, Univerzitet "APEIRON", Fakultet poslovne ekonomije, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, prof.laketa@gmail.com

²Predavač na Visokoj strukovnoj školi za propagandu i odnose sa javnošću ELITCOLLEGE, Palmira Toljatija 5. Beograd, Srbija, l.luka81@gmail.com

Apstrakt: *Izvesti privredni oporavak zemlje u tranziciji nije nimalo lak zadatak. Promena sistema privređivanja zahteva korenitu promenu u svim aspektima poslovanja. Da bi se oporavila privreda jedne zemlje sigurno je neophodno pored ostalog povećati računa i o organizaciji malih i srednjih preduzeća. Samoinicijativno povezivanje ovih preduzeća u klaster je sigurno jedan od dobrih iskustava zemalja Evropske unije kao i zemalja u okruženju. To je pre svega funkcionalna povezanost koja proizilazi iz same potrebe malih i srednjih preduzeća. Klasteri sami po sebi nisu dovoljni za rešavanje slabosti poslovnog okruženja, ali ukoliko postanu deo strategije povećanja konkurentnosti mogu značajno pridoneti postizanju pozitivnih rezultata koje samostalne politike ne bi mogle postići. Udruživanje u klaster dovodi do povećanja konkurentnosti preduzeća članica zahvaljujući povećanju produktivnosti rada, usvajanju inovacija, razvoju nove tehnologije i usvajanju najnovijih standarda kvaliteta. Imajući u vidu da je razvoj klastera u Srbiji još uvek u ranoj fazi, kao i nivo konkurentnosti preduzeća, neophodno je značajnije uključivanje države u smislu stimulisanja udruživanja, stvaranja institucionalnog okvira i povoljnog poslovnog ambijenta za uspešan razvoj ovih procesa.*

Ključne reči: *Klasteri, model povezivanja, mala i srednja preduzeća, udruživanje, oživljavanje privrede*

JEL Klasifikacija: L11, M14

UVOD

Jedan od pokretača ekonomskog rasta i razvoja skoro svake zemlje su mala i srednja preduzeća. Ona značajno doprinose povećanju zaposlenosti, konkurentnosti i inovativnosti. Razvoj sektora malih i srednjih preduzeća je jedan od ključnih faktora koji će determinisati dalji tok procesa prilagođavanja i približavanja srpske privrede razvijenim tržišnim ekonomijama. Kontinuirano povećanje učešća pomenutog sektora u ukupnom broju privrednih subjekata, zaposlenosti, ukupnom prometu, bruto dodatoj vrednosti i spoljno trgovinskoj aktivnosti, ukazuje na relativno značajan doprinos malih i srednjih preduzeća rastu i razvoju privrede Srbije. Tvorcima ekonomskih politika razvijenih zemalja pokazali su odlučnost u nameri da se kreiranjem i implementacijom politika i doslednom primenom principa usvojenih Evropskom poveljom o malim preduzećima, stvore uslovi nepohodni za njihov ubrzan razvoj.

Udružena mala i srednja preduzeća postaju značajniji partner u odnosima sa velikim preduzećima kao deo njihovog proizvodnog lanca, naučnim institutima i univerzitetima, finansijskim institucijama i kreatorima ekonomske politike. Preduzeća povezana u klasterne ostvaruju sinergijske efekte koji proizilaze iz poboljšanja interakcijskih veza i razmene informacija, znanja i sopstvenih iskustava.

Poslovni savezi su postali realnost globalnog privređivanja i uspešnog nastupa na tržištu, jer su imperativi rasta i razvoja preduzeća povećanje produktivnosti i neprestano generisanje inovacija. Sektor malih i srednjih preduzeća je nosilac razvoja, pogotovo u domenu inovativnog delovanja, a srednja veličina organizacije postaje opredeljujuća za poslovni uspeh. Udruživanje po konceptu klastera omogućava malim i srednjim preduzećima da otklone barijere koje stoje na putu njihovog razvoja, kao i da znatno unaprede svoju konkurentsku poziciju. Koordinacijom aktivnosti ona zajednički ostvaruju efekte ekonomije obima i optimalnu iskorišćenost kapaciteta, i uspevaju da se specijalizuju u obavljanju svojih bazičnih aktivnosti, pri čemu unapređuju efikasnost. Odnosi saradnje i poverenja, kao i realizovanje zajedničkih aktivnosti, podstiču preduzeća da uče jedna od drugih, i razmenjuju ideje i iskustva u nastojanju da poboljšaju kvalitet proizvoda i osvoje profitabilnije tržišne segmente.

KLASTERI- NOVI NAČIN POSLOVNOG POVEZIVANJA MALIH I SREDNJIH PREDZEĆA

Klasteri su izvanredan model kojim se povećava konkurentnost malih i srednjih preduzeća uz primenu znanja i iskustva. Pomoću klastera mala i srednja

preduzeća se mogu izboriti sa sve većom konkurencijom kako tehnološkom tako i na markentiškom planu. U 2008. godini u Srbiji je poslovalo ukupno 304. 017 privredna subjekta, od čega 99, 8%, odnosno 303. 449 malih i srednjih preduzeća. U strukturi sektora malih i srednjih preduzeća (u daljem tekstu MSP) dominiraju mikro preduzeća koja u ukupnom broju učestvuju sa 95, 7% odnosno 290. 359. Malih i srednjih preduzeća poslovalo je samo 13. 090, ali su ostvarila najveće sektorsko učešće po svim posmatranim pokazateljima (52, 8% zaposlenosti, 58, 0% prometa, 60, 1% BDV, 76, 6% izvoza, 73, 9% uvoza) [Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2008. godinu, Beograd, septembar 2009. godine, str. 19.]. Oduvek se tragalo za funkcionalnom i prikladnom organizacijom malih i srednjih preduzeća kako bi bila sposobnija konkurisati na tržištu. Treba koristiti i primenjivati iskustva razvijenih privreda i naučnih dostignuća na tom polju ljudskog rada. Suština onoga što danas nazivamo konceptom klastera poznata je još iz perioda IX veka, a termin klastera uveo je i popularisao Majkl Porter 1990. godine, u svom delu "The competitive advantages of nations" [Porter, E. (1990), The Competitive Advantage of Nations]. Istraživanjem Evropskog observatorija klastera [European Cluster Observatory] u 26 od 31 evropske države, identifikovano je 69 nacionalnih programa za razvoj klastera u kojima je privatni biznis identifikovan kao osnovna ciljna grupa. Fokus na MSP uočen je u 31 od 69 nacionalnih programa. Na regionalnom nivou, identifikovano je 88 programa za razvoj klastera u 17 evropskih zemalja, pri čemu je najveći broj programa fokusiran na regionalni razvoj, industriju i preduzeća, i nauku i tehnologiju. Nacionalni budžeti predstavljaju glavni izvor finansiranja za 63% programa, dok je svaki peti program podržan sredstvima iz budžeta EU.

Klasteri predstavljaju geografsku koncentraciju međusobno povezanih preduzeća, srodnih ili različitih delatnosti, dobavljača, pružaoca usluga, obrazovnih, naučno-istraživačkih i drugih institucija i agencija podrške, koje se na odgovarajućem području delatnosti takmiče ali i saraduju. [The Concept of Clusters and Cluster Policies, Europe paper Number 9, 2008, str. 7].

Klasteri obično nastaju kao rezultat spontanog povezivanja lokalnih privrednih subjekata, sa ciljem da se iskoriste efekti sinergije koji proizilaze iz geografske koncentracije potrošača i dobavljača, pristupa kvalifikovanoj radnoj snazi i know-how, nižih transakcionih i komunikacijskih troškova, dostupnosti specifičnih prirodnih resursa i infrastrukture, kao i blizine univerziteta, istraživačkih institucija i centara za trening.

Procenjeno je da preduzeća u okviru klastera angažuju približno 38% ukupne evropske zaposlenosti, pri čemu postoje regioni u kojima je taj pokazatelj veći od 50% i oni u kojima on iznosi svega 25%. Nivo koncentracije zaposlenih po pojednim kategorijama klastera varira u rasponu od 10% do 70%. Međutim, čak je i zaposlenost u onim kategorijama klastera koje generalno zapošljavaju relativno mali broj ljudi, skoncentrisana u svega nekoliko klastera pa oni zajedno apsorbuju više od 50% ukupne evropske zaposlenosti u datoj kategoriji. [The Concept of Clusters and Cluster Policies]. Klaster organizacije su pravna lica koja upravljaju klasterima i imaju pristup njegovim prostorijama, objektima i aktivnostima. U Evropi danas postoji više od 500 klaster organizacija, pri čemu je najveći broj identifikovan u Italiji, Nemačkoj, Velikoj Britaniji i Francuskoj [The Concept of Clusters and Cluster Policies]. Istraživanja su pokazala da većina inicijativa koje sprovode klaster organizacije ima pozitivan uticaj na klaster koji osplužuje. Prema jednom istraživanju [The 2003 Global Cluster Initiative Survey,], čak 85% ispitanika smatra da su inicijative doprinele povećanju konkurentnosti njihovih klastera.

RAZVOJ KLASTERA U EVROPSKOJ UNIJI I OKRUŽENJU

Intencija zemalja članica EU za promovisanjem značaja malih preduzeća kao osnovnih pokretača inovativnosti, povećanja zaposlenosti i društve i lokalne integracije, oličena je i sadržana u dokumentu pod nazivom, Evropska povelja o malim preduzećima“. U skladu sa usvojenim dokumentom, Evropa se obavezala da podstiče saradnju između preduzeća, kao i između preduzeća i naučno-istraživačkih institucija, na lokalnom, nacionalnom, evropskom i međunarodnom nivou. Usled očekivanja da će klasteri pomoći ostvarivanje primarnog cilja definisanog Lisabonskim sporazumom - pretvaranje EU u najkonkurentniju, najdinamičniju, na znanju zasnovanu ekonomiju na svetu, tvorci ekonomskih politika razvijenih evropskih zemalja u fokus svoje pažnje stavili su aktivnosti, inicijative i politike usmerene na kreiranje i razvoj klastera. Mapiranje klastera obuhvata aktivnosti identifikovanja, monitoringa i analize evropskih klastera [Cluster Policy in Europe, A Brief Summary of Cluster Policies, Oxford Research AS, January 2008, str. 28.]. Rezultati ovih aktivnosti predstavljaju značajan input kreatorima ekonomskih politika u njihovim nastojanjima da identifikuju rastuće, klasteru u opadanju i klasteru u nastajanju, kao i snage i slabosti regiona, a u cilju usmeravanja budućih napora na podsticanju ekonomskog rasta i razvoja.

Prvi model za mapiranje, odnosno statističko definisanje i opis klastera u SAD, razvio je 2000. godine profesor Michael Porter. [Clusters of Innovation:Regional

Foundations of U. S. Competitiveness, 2001, Washington]. Model je 2003. godine preuzela grupa eksperata (drOrjan Solvell, dr Christian Ketels, i dr Goran-Lindqvist)[Solvell, O., Ketels, C., Lindquist, G. (2009), CSC, str. 6.] za potrebe mapiranja klastera u Evropi. Prva aplikacija modela u Evropi sprovedena je u Švedskoj, a 2004. godine je realizovan Projekat mapiranja klastera u 10 novih članica EU (Projekat EU-10).

Mapiranje klastera se bazira na merenju otkrivenih efekata koje veze i širenje znanja imaju na odluke kompanija o izboru lokacije za svoj biznis, a ne na direktnom merenju dinamičnih interakcija između pokretačkih snaga klastera[Innovation Clusters in Europe, Paper Number 5, 2007, str. 14].

Na primerima nekoliko zemalja (Španije, Italije, Danske Belgije i Slovenie) se vidi uspešnost u primeni modela povezivanja malih i srednjih preduzeća u klastera. Te zemlje su na taj način uspešno izvršile povezivanje malih preduzeća sa velikim kompanijama. To je u mnogome doprinelo većem prosperitetu privrede i ekonomije zemlje u celini.

Španiju karakteriše (i pored evidentnih problema) visok životni standard stanovništva i ekonomija koja po veličini, merenoj visinom nominalnog BDP-a, zauzima deveto [International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2009]mesto u svetu. Španija pripada onome što nekolicina istraživača naziva mediteranskim ili južno evropskim stilom kapitalizma u Evropi [Rhodes M. (1997), Globalization, European University Institute, str. 69].

Jedna od odlika španskog kapitalizma ogleda se u geografskoj dualnosti poslovne strukture: a) glavni grad, politički centar i sedište velikih španskih i stranih preduzeća i Multi nacionalnih kompanija (u daljem tekstu MNK), naročito u oblasti finansija i usluga; b) severno-istočna periferija, sedište industrijskih aktivnosti koje su u velikoj meri organizovane u mreže ili klastera MSP. [Ahedo, M. (2007), The Basque Country, Denmark Copenhagen, str. 8].

U oblasti Katalonije, trgovina i preduzetnička tradicija su, uprkos objektivnom nedostatku odgovarajućih prirodnih resursa, stimulisale rane industrijske aktivnosti i na taj način imale ulogu pokretača procesa industrijalizacije u čitavoj Španiji. Koreni industrijskih aktivnosti Katalonije vezuju se za period XVIII i XIX veka kada su se razvijale, najpre industrija svile, a kasnije i tekstilna industrija i proizvodnja odeće, cipela, kože i nameštaja. Smatra se da je industrija svile u velikoj meri uticala na pojavu i razvoj zanatskih industrija, skoncentrisanih u

mestima u neposrednoj blizini Barcelone. Period XX veka obeležio je nastavak procesa industrijske diversifikacije, uz istovremenu modernizaciju poljoprivredne proizvodnje i rastuću tražnju za opremom i mašinama. Kataloniju danas karakteriše značajan broj razvijenih, na inženjeringu zasnovanih industrija, kao što su hemijska, automobilska, različite vrste elektika itd., kao i prisustvo i kombinacija velikih, malih i srednjih preduzeća. [Hernández G., Fontrodona F., Pezzi, A. (2005), Map of Local Industrial Production Systems in Catalonia, Barcelona].

Sredinom 1980-tih godina regionalna Vlada Valencije je otpočela implementaciju politike formiranja tzv. Tehnoloških instituta (TI). Naime, po uzoru na model industrijskih distrikta zastupljen u italijanskom regionu Emilia-Romagna, prihvaćen je ERVET sistem sektorske podrške lokalnim industrijskim specijalizacijama, posredstvom mreže sektorski orijentisanih Tehnoloških instituta. U skladu sa španskim zakonskim okvirom, Tehnološki instituti osnivani su kao neprofitne asocijacije za industrijska istraživanja, a dizajnirani na način da obezbede privlačenje što je moguće većeg broja preduzeća odnosno članova, kao i uspostavljanje ravnoteže između finansiranja od strane Vlade regiona i samostalnog finansiranja posredstvom članarina. Za kontrolu svih Tehnoloških instituta bila je zadužena valencijska Regionalna agencija za razvoj (IMPIVA). Tehnološki instituti geografski su locirani u neposrednoj blizini glavnih lokalnih industrijskih klastera [Molina-Morales, X., et al. (2002), European Urban and Regional Studies, Vol. 9, No. 4, str. 315-329.] i u većini slučajeva su ostvarivali blisku saradnju sa postojećim industrijskim asocijacijama klastera. Sistem TI vremenom se razvijao, širenjem mreže kancelarija i centara i u manjim industrijskim distriktima. Sa uspostavljanjem nove, konzervativne regionalne vlade, nakon izbora 1995. godine, došlo je do izvesnog usporavanja u implementaciji politike razvoja Tehnoloških instituta. Izvesna unapređenja u razvoju politike i jačanju uloge IMPIVA-e uočeni su u periodu od 2003. godine do danas.

Coruna je najveća provincija u okviru Odevnog klastera, u njoj sedište ima 56% ukupnog broja preduzeća, ona generiše 52% ukupne zaposlenosti i 97% ukupnog izvoza klastera. [Bozdemir, G., Oliva, C., J., Jerez, P., Tamayo, L., E. (2009), Cluster in Galicia, Spain, str. 15]

Sa globalizacijom svetske privrede jeftina proizvodnja, kao faktor koji je pre pedeset godina imao ključnu ulogu u formiranju Odevnog klastera, gubi na značaju. Zahvaljujući trendu seljenja proizvodnje u zemlje sa jeftinijom radnom snagom, Kina i Indija postaju svetski lideri u tekstilnoj proizvodnji, namećući oštru konkurenciju tekstilnim kompanijama iz celog sveta. U borbi za osvajanje

tržišta na kojem dominiraju cenovno osetljivi potrošači, Tunis, Maroko i Portugalija postaju relevantni konkurenti galicijskom Odevnom klasteru, naročito imajući u vidu njihovu geografsku blizinu i niže troškove radne snage. Opasnost nije u dislociranju proizvodnje, već u činjenici da prisustvo jakih proizvođača u Maroku može dovesti do pojave učesnika i u drugim aktivnostima u lancu stvaranja vrednosti. Naime, prema teoriji integracije-dezintegracije [Clayton, C., Matt, V., Westerman, G. (2002), Oxford University Press, vol. 11(5), str. 955-993.] vremenom će zemlje sa jeftinijom radnom snagom obavljati sve veći broj aktivnosti omogućavajući galicijskom klasteru da zahvaljujući njihovoj efikasnosti ostvaruje profit. U nekom momentu kompanije sa nižim troškovima radne snage će biti prisutne u gotovo svim aktivnostima duž lanca vrednosti, zbog čega mogu odlučiti da razviju sopstveni brend. Nastojanje galicijskih preduzeća da strategijom outsource-inga maksimiziraju profit, može ih dovesti do samouništenja, odnosno marginalizacije ili potpunog isčezavanja njihovih uloga u lancu stvaranja vrednosti i sistemu snabdevanja.

Kao jedna od deset zemalja obuhvaćenih čuvenom studijom Majkla Portera [Porter, Michael, E. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, New York.], Danska je među prvim državama prihvatila ideju koncepta klastera. Osvrtom na istoriju razvoja klastera u Danskoj, može se uočiti da je sam koncept klastera prihvaćen od strane danske vlade početkom 1990-tih godina (tačnije sa osnivanjem Ministarstva za poslovnu kooperaciju 1993. godine), i da su u tom periodu analiza i mikro politika bile usmerene prevashodno na sledeće, mega klastera: "izgradnja/konstrukcija, prehrambeni proizvodi, bio-zdravstvo i informaciona tehnologija i komunikacije. S obzirom da su mega klasteri dominantno obuhvatali preduzeća iz privatnog sektora, analize i dijalozi su omogućili bolje razumevanje i sistematsku, odozdo-nagore" evaluaciju poslovnih prilika u tom sektoru. Međutim, mega klasteri su bili isuviše široko definisani da bi obezbedili fokusiranu i efektivnu politiku razvoja.

Slovenia kao bivša članica jugoslovenske federacije je nekon osamosvojenja prihvatila model povezivanja malih i srednjih preduzeća u klastera. Ministarstvo ekonomije iniciralo je prve pionirske eksperimente u oblasti politike razvoja klastera u Sloveniji, koji su postali izrazito popularni u periodu od 1999. do 2004. godine, kada postaju i sastavni deo zvaničnih planova promocije preduzetništva i konkurentnosti. Rana poimanja klastera i politika njihovog razvoja bila su pod uticajem Porterovog učenja i austrijskih iskustava, premda se slovenačka politika razvoja klastera, zahvaljujući izrazitoj nacionalnoj dimenziji, smatra u neku ruku jedinstvenom. Veličina, industrijska struktura i institucionalni kapaciteti za

podnacionalnu koordinaciju Slovenije uticali su da se granice klastera poklapaju sa nacionalnim granicama zemlje. Stoga je razvijen prilično jedinstven koncept razvoja klastera, koji podstiče formiranje klastera od onoga što su nekada bile nacionalne industrije, uz zadovoljavanje određenih uslova[[www. pickatrail. com](http://www.pickatrail.com)]. Istraživanje sprovedeno marta 2000. godine sa ciljem da se identifikuju potencijalni klasteri, smatra se formalnim početkom procesa formiranja i razvoja klastera u Sloveniji. Rezultati su pokazali da do tog momenta u Sloveniji nije postojao nijedan, pravi“ klaster, usled izrazito slabih veza između potencijalnih učesnika i činjenice da se proces razvoja infrastrukture klastera nalazio u početnoj fazi. Istraživanjem je, međutim, identifikovano najmanje deset potencijalnih klastera, što je podstaklo Ministarstvo ekonomije da, umesto uniformnih programa, usvoji širok paket mera podrške formiranju kooperacija i mreža. U kontekstu klastera, treba još pomenuti da, pored formalnih, slovenačku realnost karakteriše i određen broj manjih, najčešće neformalnih klastera. Formiranje neformalnih klastera se odvija spontano i kao posledica nekih prošlih ili tekućih inicijativa, i/ili delovanja katalizatora koji teže da grupišu inače nezavisna preduzeća i institucije[Borras, S., Tsagdis, D. (2008), Cluster Policies in Europe, Elgar Publishing Limited, str. 147].

Italiju karakteriše izrazito visoka koncentracija malih i srednjih preduzeća i možda najduže iskustvo u razvoju klastera na svetu. Od trenutka kada su MSP postala svesna da su udružena u grupacije konkurentija, i da tako mogu da proizvedu ono što samostalno ne bi mogla, tzv. industrijski distrikti, odnosno klasteri, postali su predmet interesovanja preduzetnika i naučnika. Posmatrano kroz istoriju, italijanski klasteri su se uglavnom razvijali spontano i to najčešće u radno intenzivnim industrijama i u kontekstu porodičnih preduzeća koje karakterišu bliski personalni odnosi. Mali lokalni proizvođači su u snazi međusobnog povezivanja i jakoj, često međunarodnoj, preduzetničkoj perspektivi prepoznali ključ svog opstanka i uspeha.

U Italiji su poimanje koncepta klastera i aktivnosti na njegovom podsticanju i razvoju u velikoj meri sadržani u nacionalnim i regionalnim zakonima. Inicijative koje se sprovode na nacionalnom i regionalnom nivou imaju za cilj stimulisavanje razvoja politika klastera i institucija koje osplužuju kolektivne lokalne interese. U fokusu politika i inicijativa za razvoj klastera nalaze se tradicionalni industrijski distrikti, a od nedavno i sasvim nov koncept lokalnih proizvodnih sistema. Nacionalni zakon je 1991. godine i zvanično priznao industrijske distrikte, dajući regionima autoritet za razvoj politika i aktivnosti finansiranja. Dekretom iz 1993. godine ustanovljen je statistički metod za identifikovanje

industrijskih distrikta. Njegovom primenom je u 12 regiona identifikovan 131 industrijski distrikt. Međuministarski savet za ekonomsko planiranje je u dva navrata, 1994. i 1997. godine, omogućio industrijskim distriktima učešće u Programskim ugovorima^[22]Programski ugovor je sporazum između jednog ili više preduzeća, Ministarstva ekonomskog razvoja,]. Zakonom iz 1997. godine po prvi put je obezbeđena finansijska podrška regionalnim programima za razvoj usluga i informaciono-tehnoloških mreža. Nacionalnim zakonom iz 1999. godine promenjen je metod statističke identifikacije industrijskih distrikta i uveden pojam lokalnih proizvodnih sistema[www. pickatrail. com].

Lokalne proizvodne sisteme karakterišu homogeno proizvodno okruženje, visok nivo koncentracije uglavnom malih i srednjih preduzeća, koja ne moraju a priori biti proizvodna (mogu biti i iz oblasti turizma, logistike itd.), i jedinstvena/specifična interna organizacija. Osnovna razlika u odnosu na industrijske distrikte ogleda se u visokoj koncentraciji proizvodnih preduzeća i većoj specijalizaciji proizvodnih sistema preduzeća[Borras, & Tsagdis, 2008].

Osnovan 1990. godine, Club dei Distretti je slobodna asocijacija sektorskih, zantatskih i trgovinskih unija, privrednih komora, centara za pružanje usluga preduzećima i drugih organizacija koje posluju na lokalnim nivoima i pripadaju određenim klasterima[Borras, S., Tsagdis, D. 2008.]. Najznačajniji ciljevi asocijacije su: promovisanje veza i razmene informacija između italijanskih klastera, jačanje odnosa na relaciji klasteri – kreatori ekonomske politike na nacionalnom i regionalnom nivou, i podsticanje saradnje između italijanskih klastera i klastera i organizacija na međunarodnom nivou.

Belgija je visoko industrijalizovana zemlja, koja je dugo vremena bila jedna od najotvorenijih ekonomija na svetu sa stopama izvoza koje su dosezale i do 70% BDP-a. U pogledu izvoza dobara Belgija zauzima 11. [Country Comparison:Exports, The World Factbook, Central Intelligence Agency, 2009] mesto u svetu. Geografski pozicionirana u samom srcu Evrope, Belgija višestruko uživa koristi od priliva poslovnih i sa vladom povezanih usluga.

Prepoznavši ulogu i značaj koncepta klastera za dalji razvoj regiona, Vlada Valonije je januara 2000. godine, kao jedan od prioritetnih zadataka u, Ugovoru za budućnost valonskog regiona, , definisala pružanje podrške formiranju i razvoju klastera i poslovnih mreža. Na taj način Vlada se obavezala da će promovisati saradnju i partnerstvo između valonskih preduzeća, kako malih i srednjih, tako i velikih. Istovremeno su aktivnosti podrške formiranju i razvoju klastera uključene u sve programe

razvoja regiona koji su se odnosili na period od 2000. do 2006. godine. Dovoljan broj pozitivnih primera govori u prid modelu povezivanja MSP u klasterne.

KLASTERI U SRBIJI - RAZVOJ I PERSPEKTIVE

Zahvaljujući kontinuiranom rastu, kao i uvažavajući iskustva razvijenih evropskih zemalja, sektor MSP se još od političkih promena smatra jednim od ključnih stubova ekonomskog razvoja privrede Srbije. Očekivanja su da će MSP značajno doprineti stvaranju konkurentne ekonomije zasnovane na znanju, novim tehnologijama i inovativnosti, što se smatra preduslovom pridruživanja Srbije EU. Prepoznajući potencijalnu ulogu klastera u razvoju sektora MSP, kao i rastu i razvoju uopšte, Vlada Republike Srbije se angažovala da kreiranjem i implementacijom politika, inicijativa i programa podstakne i stimuliše njihovo formiranje i razvoj.

Političke i ekonomske prilike u poslednjoj deceniji XX veka uticale su da proces tranzicije srpske privrede odpočne sa velikim zakašnjenjem u odnosu na druge centralno i istočno evropske zemlje. U skladu sa tim i sistematski naponi na podizanju svesti o značaju koncepta klastera, kao i institucionalna podrška njihovom formiranju i razvoju, u Srbiji su relativno novijeg datuma. Okosnicom srpske politike razvoja klastera smatra se formulisanje pilot Projekta podsticaja razvoja klastera u periodu od 2006. do 2011. godine, kojim je predviđeno osnivanje pilot klastera. Projekat je deo šireg Programa razvoja poslovnih inkubatora i klastera u periodu 2007-2010. godina, koji je rezultat zajedničkih napora Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja i Republičke agencije za razvoj MSP i preduzetništva na implementaciji Strategije razvoja MSP i preduzetništva u periodu 2003-2008. godina i Plana Vlade Srbije za podsticanje razvoja MSP u periodu 2005-2007. godina [Program za razvoj poslovnih inkubatora i klastera u Republici Srbiji 2007-2010, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, 2006, str. 34-35].

U prvoj fazi realizacije Projekta osnovana su 4 pilot klastera i to: Automobilski klaster, Klaster za gumu i plastiku, Klaster za obradu drveta i Klaster za malu poljoprivrednu mehanizaciju. Podršku osnivanju prvih klastera pored Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja pružile su i druge relevantne domaće institucije i nekoliko međunarodnih organizacija, a pre svega Kraljevina Norveška i program LEDIB²⁸ [LEDIB je skraćenica za program lokalnog ekonomskog razvoja na Balkanu], finansiran od strane Vlade Kraljevine Danske, kao i Austrijska razvojna agencija.

Četiri klastera su tokom 2005. i 2006. godine okupila ukupno 130 preduzeća koja zajedno zapošljavaju 12. 560 ljudi, 16 univerziteta i u okviru njih je realizo-

vano 25 zajedničkih projekata. Aktivnosti Ministarstva u ovoj fazi su obuhvatale ocenjivanje prijave, izbor projekata, potpisivanje ugovora, sufinansiranje i pomoć pri uspostavljanju unutrašnje organizacije, razvoju kanala komunikacije unutar klastera, definisanju strategije razvoja i promociji koncepta između članova klastera. [Prezentacija Projekta podsticaja razvoja klastera, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, novembar 2008].

Kao najuspešniji klasteri u privredi Srbije izdvajaju se Automobilski klaster Srbije, Srpski softverski klaster i Klaster Bipom, što se može videti u tabeli 1. u kojoj su prikazani postojeći srpski klasteri: [Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja].

Tabela 1. Klasteri u privredi Srbije

Faza razvoja	Naziv klastera
I faza Pomoć početnim inicijativama za povezivanje po konceptu klastera	Embedded rs - klaster za integrisane elektronske sisteme
	Asosijacija za razvoj poslovnog, MICE i manifestacionog turizma
	Klaster medicinskog turizma
	Turistički klaster Srem
II faza Pomoć radu klastera u početnom periodu organizovanog rada	Agencija za drvo - klaster drvoprerađivača Srbije
	Galenit - klaster za organizovano sakupljanje i reciklažu istrošenih baterija i akumulatora
	Građevinski klaster Dunder
	Klaster proizvođača obuće opštine Knjaževac
III faza Pomoć rastu i komercijalizaciji klastera	Fond kraljevski odmor - turistički klaster opštine Kraljevo sa okolinom
	Istar 21 - udruženje za unapređenje saradnje i razvoj turizma u Podunavlju
	Automobilski klaster Srbije - AC Serbia
	Srpski softverski klaster
	Klaster Bipom - male poljoprivredne mašine
	Šumadijski cvet - klaster proizvođača cveća

Imajući u vidu da su kvalitet i količina znanja koji cirkulišu i prenose sa između preduzeća u klasteru u velikoj meri uslovljeni veličinom klastera, stepenom njegove specijalizacije, i stepenom prilagođenosti i fokusiranosti datog regiona na proizvodnju u relevantnim industrijama u okviru klastera, može se zaključiti da su srpski klasteri još veoma daleko od dostizanja kritične mase neophodne za ostvarivanje pozitivnih efekata i veza.

Prioritet države u godinama koje dolaze biće nastavak zalaganja na kreiranju i sprovođenju politika unapređenja poslovnog ambijenta, institucionalne infrastrukture i razvoja MSP i preduzetništva. Stvaranje snažnog, konkurentnog i izvozno orijentisanog sektora MSP je preduslov ubrzanog razvoja privrede i aktivnijeg uključivanja naše zemlje u međunarodne ekonomske tokove. Kreiranjem okruženja stimulativnog za razvoj MSP, i doslednom primenom principa Evropske povelje o MSP, omogućiće se šira primena i razvoj koncepta klastera. Najveća koncentracija klastera u Srbiji (Slika 1.) je u pet gradova: Beogradu, Nišu, Novom Sadu, Subotici i Kragujevcu, dok je u ostalim mestima znatno manja. Po regionima, najviše klastera je registrovano u Beogradu, ukupno 28 i Vojvodini, 27 klastera. Broj registrovanih klastera sa sedištem u Šumadiji i Zapadnoj Srbiji i u Južnoj i Istočnoj Srbiji iznosi po 15 klastera u svakom od ova dva regiona (od 15 klastera u Južnoj i Istočnoj Srbiji, 13 se nalazi u Nišu), dok čitavi upravni okruzi nemaju ni jedan registrovani klaster, što samo po sebi ukazuje na potrebu veće podrške razvoju klastera u cilju ravnomerne regionalne razvijenosti i zaustavljanja nepovoljnih migracionih kretanja stanovništva ka razvijenijim regionima [NARR, 2011, p. 27].

Slika 1. Mreža klastera Srbije

Izvor: Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Agencija za privredne registre, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, 2011.

Kreatori ekonomske politike nalaze se pred izazovom formulisanja politika i programa kojima će se brzo i efikasno otkloniti sve barijere na putu razvoja srpskih klastera, pri čemu se prvenstveno misli na unapređenja u sledećim ključnim oblastima: umrežavanje, znanje, finansiranje i institucionalni okvir. Naravno da se mora voditi računa o teritorijalnoj rasprostranjenosti formiranja MSP i adekvatnih klusterskih modela povezivanja.

ZAKLUČNA RAZMATRANJA

Klasteri su prepoznati kao ključni instrument u pretvaranju EU u najkonkurentniju, najdinamičniju, na znanju zasnovanu ekonomiju na svetu. Osvrtom na iskustvo nekoliko evropskih država na ovom području, sa sigurnošću se može tvrditi da udruživanjem u klasterne MSP ostvaruju višestruke koristi. U uslovi- ma dinamične i stalno rastuće konkurencije, sposobnost preduzeća za povezi- vanje i efikasnu koordinaciju sa drugim preduzećima u lancu snabdevanja je od suštinske važnosti. Efektivnom razmenom znanja, objedinjavanjem inputa i udruživanjem ljudskih resursa, klasteri stimulišu razvoj navedene sposobno- sti. Zahvaljujući geografskoj blizini i uspostavljenim odnosima saradnje, MSP u analiziranim klasterima lakše razmenjuju znanja i veštine i zadovoljavaju tražnju za neophodnim inputima. Tržište radne snage koje se formira u okviru klastera, omogućava im pristup potrebnim stručnjacima sa mnogo manje poteškoća. Pro- izvodnom specijalizacijom i vertikalnom integracijom u lancima snabdevanja, MSP u odabranim klasterima su preuzela ulogu subproizvođača i kooperanata velikih preduzeća, što je imalo za posledicu povećanje stepena iskorišćenosti nji- hovih kapaciteta, rast produktivnosti i konkurentnosti, unapređenje poslovnih i izvoznih performansi, kreiranje novih radnih mesta, veću difuziju inovacija i razvoj tehnologije. Sve navedeno, kao i činjenica da su u posmatranim evropskim zemljama najdinamičniji i ekonomski najuspešniji sektori oni u kojima posto- je uspešni klasteri, govori u prilog postavljenoj hipotezi, prema kojoj klasteri u velikoj meri doprinose kreiranju ambijenta pogodnog za razvoj produktivnosti, inovativnosti i konkurentnosti sektora MSP.

Formiranje klastera bi moglo da ima ključnu ulogu u ostvarivanju potencijalnih ekonomskih efekata investicija stranih kompanija u Srbiju. Suočavanje sa konku- rencijom u vidu moćnih MNK moglo bi biti pogubno za izolovana domaća MSP. Udruživanjem, proizvodnom specijalizacijom i vertikalnom integracijom, stvorili bi se uslovi za uključivanje srpskih MSP u lance snabdevanja MNK. Ulaskom u si- steme multinacionalnih giganata, povećao bi se stepen iskorišćenosti kapaciteta do- maćih preduzeća, kao i njihova produktivnost, konkurentnost, poslovne i izvozne

performanse. Saradnja i kooperacija unutar klastera omogućila bi razmenu znanja, veština i informacija, obezbeđivanje sredstava za modernizaciju opreme i tehnološki razvoj, zajedničko prevazilaženje poteškoća u uvođenju sistema za upravljanje kvalitetom i primeni ISO standarda, veću iskorišćenost kapaciteta svih učesnika u lancu snabdevanja, smanjenje troškova i rast produktivnosti, usled čega bi srpski proizvođači i dobavljači mogli da odgovore zahtevima stranih kompanija, i uključe se u njihove globalne mreže, čime je potvrđena hipoteza o doprinosu klastera unapređenju izvoznih performansi i mogućnostima uključivanja MSP u lance snabdevanja velikih MNK. Iskustvo nas uči da treba preuzimati uspešna rešenja razvijenijih ekonomija. Sigurno treba voditi računa i o ravnomernom razvoju svih regiona Republike Srbije uzimajući u obzir specifičnosti svakog pojedinačnog regiona. U predhodnim periodima taj aspekt regionalnog razvoja je bio dosta zanemaran.

LITERATURA

- Ahedo, M. (2007). The Basque Country. A changing regional variety of capitalism in Spain, Annual SASE Conference 2007, (Society for the Advancement of Socioeconomics), Copenhagen, Denmark, str. 8.
- Borras, S., Tsagdis, D. (2008). Cluster Policies in Europe, Firms, Institutions, and Governance, Edward Elgar Publishing Limited, str. 147.
- Borras, S., Tsagdis, D. (2008). Cluster Policies in Europe, Firms, Institutions, and Governance, Edward Elgar Publishing Limited, str. 116.
- Borras, S., Tsagdis, D. (2008). Cluster Policies in Europe, Firms, Institutions, and Governance, Edward Elgar Publishing Limited, str. 117.
- Bozdemir, G., Oliva, C., J., Jerez, P., Tamayo, L., E. (2009). Microeconomics of Competitiveness, Apparel Cluster in Galicia (Spain), str. 15.
- Clayton, C., Matt V., Westerman, G. (2002). Disruption, disintegration and the dissipation of differentiability, Industrial and Corporate Change, Oxford University Press, vol. 11(5), str. 955-993.
- Cluster Policy in Europe, A Brief Summary of Cluster Policies in 31 European Countries, Europe Innova Cluster Mapping Project, Oxford Research AS, January 2008, str. 28.
- Clusters of Innovation: Regional Foundations of U. S. Competitiveness, 2001, Washington, DC: Council of Competitiveness.
- Country Comparison: Exports, The World Factbook, Central Intelligence Agency, 2009, dostupno na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2078rank.html>
- European Cluster Observatory, dostupno na: <http://www.clusterobservatory.eu/index.php?id=47&nid=>
- Hernández G., Fontrodona F., Pezzi, A. (2005). Map of Local Industrial Production Systems in Catalonia, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departamento de Treball i Indústria, str. 17.

- <http://www.pickatrail.com/jupiter/map/slovenia.html>, infrastrukture u Republici Srbiji.
- Innovation Clusters in Europe, A Statistical Analysis and Overview of Current Policy Support, DG Enterprise and Industry Report, Europe INNOVA/PRO INNO Europe Paper Number 5, 2007, str. 14, dostupno na: http://www.clusterobservatory.eu/upload/Innovation_Clusters_In_Europe.pdf
- International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2009, Nominal GDP list of countries, data for the year 2008, dostupno <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/index.aspx>
- Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2008. godinu, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Republički zavod za razvoj, Republička agencija za razvoj MSP i preduzetništva, Beograd, septembar 2009. godine, str. 19.
- LEDIB je skraćenica za program lokalnog ekonomskog razvoja na Balkanu; to je petogodišnji program sa fokusom na razvoj sektora MSP, a realizuje se na teritoriji Nišavskog okruga. Razvojni cilj programa je društveno-uravnotežen ekonomski razvoj i kreiranje novih radnih mesta.
- Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, dostupno na: <http://klasteri.merr.gov.rs/Klasteri-u-Srbiji>
- Molina-Morales, X., et al. (2002). The Role of Local Institutions as Intermediary Agents in the Industrial District, *European Urban and Regional Studies*, Vol. 9, No. 4, str. 315-329.
- Nacionalna agencija za regionalni razvoj (NARR), Beograd (2011), Analiza stanja poslovnice
- Porter, E. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, Macmillan and Co, London.
- Porter, Michael, E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*, New York: Free Press
- Prezentacija Projekta podsticaja razvoja klastera, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, novembar 2008, dostupno na: <http://klasteri.merr.gov.rs/Preuzmite-dokumenta/Prezentacije>
- Program za razvoj poslovnih inkubatora i klastera u Republici Srbiji 2007-2010, Republika Srbija, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, 2006, str. 34-35, više o tome pogledati na: <http://www.merr.gov.rs/?lang=lat>
- Programski ugovor je sporazum između jednog ili više preduzeća, Ministarstva ekonomskog razvoja, i neke druge javne administracije (regioni) uključene u realizaciju industrijskih projekata. <http://www.pickatrail.com/jupiter/map/italy.html>
- Rhodes, M. (1997). Globalization, Labour Markets, and Welfare States: A Future of "Competitive Corporatism", *European University Institute*, str. 69.
- Solvell, O., Ketels, C., Lindquist, G. (2009), *The European Cluster Observatory, EU Cluster Mapping and Strengthening Clusters in Europe*, Center for Strategy and Competitiveness, CSC, str. 6.
- The 2003 Global Cluster Initiative Survey, dostupno na: <http://www.cluster-research.org/greenbook.htm>
- The Concept of Clusters and Cluster Policies and their role for competitiveness and innovation: Main statistical results and lessons learned, Europe INNOVA/PRO INNO Europe paper Number 9, 2008, str. 7.

The Concept of Clusters and Cluster Policies and their role for competitiveness and innovation:
Main statistical results and lessons learned, Europe INNOVA/PRO INNO Europe paper
Number 9, 2008, str. 25.

The Concept of Clusters and Cluster Policies and their role for competitiveness and innovation:
Main statistical results and lessons learned, Europe INNOVA/PRO INNO Europe paper
Number 9, 2008, str. 44.

“CLUSTERING” AS A MODEL IN CONNECTING SMALL AND MEDIUM SIZED ENTERPRISES AS A FACTOR IN THE ECONOMIC RECOVERY OF SERBIA

Marko Laketa¹, Luka Laketa²

¹Associate professor, doctor of economic sciences, “APEIRON” University, Department of Applied
Economics, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, prof.laketa@gmail.com

²Lecturer at the College for Professional Studies in Marketing Communication - ELITECOLLEGE at
Belgrade, Palmira Toljatija 5. Beograd, Serbia, lluka81@gmail.com

Abstract: *Economic recovery of a country in transition is not an easy task. Overhaul of the economic system requires a fundamental change in all aspects of conducting business activities. In order to restore the economy of a country, among other things, it is necessary to take into account organization of small and medium sized enterprises. Spontaneous association of these enterprises into clusters is certainly one of the major achievements of the EU countries, as well as the regions surrounding countries. Above all, functional association is triggered by the need of the small and medium enterprises themselves. Clusters are not inherently sufficient to solve the weaknesses within the business environment, however if they become a part of the strategy to boost competitiveness; they could result in a significant contribution towards achieving positive results that independent policies are not capable of accomplishing. Association into clusters leads to an increase in competition among member enterprises due to optimum productivity, adoption of innovative practices, development of new technologies, and implementation of the most recent and up-to-date quality standards. Taking into consideration that the development of clusters in Serbia is still in the initial stages, as well as the competitive level of enterprises, significant role of the state is indispensable as a stimulus of the association process, creation of the institutional framework, and a favorable business environment for successful development of these processes.*

Key Words: *Clusters, association model, small and medium sized enterprises, association, economic recovery*

JEL Classification: *L11, M14*